

Voortgangsrapportage

Programma Erfgoedcomplexen

Provincie Noord-Brabant

1^{ste} helft 2016

Documentnummer: C2195298/4058114

Inhoud

1. Inleiding
2. Vier verhalen zijn richtinggevend voor de inzet van het programma Erfgoedcomplexen
3. Strategie bepalen
4. Beweging stimuleren en mogelijk maken
5. Kennis, jongeren en communicatie binnen het programma Erfgoedcomplexen
6. Financiën

1. Inleiding

De Provincie heeft een ontwikkelprogramma grote Erfgoedcomplexen. Daarmee levert zij een bijdrage aan de herontwikkeling en herbestemming van een aantal gezichtsbepalende erfgoedcomplexen, waarvoor de markt geen oplossing heeft. Met de vaststelling van het beleidskader erfgoed 2016-2020 is ingezet op een doorontwikkeling van dit programma naar Erfgoedfabriek 2.0. De doorontwikkeling betreft voornamelijk de focus op de verhalen van Brabant zoals opgenomen in het brede erfgoedbeleid en een onderscheid in drie strategische rollen voor de provincie (richting geven, beweging stimuleren en mogelijk maken).

In het beleidskader erfgoed 2016-2020 is toegezegd dat elk half jaar wordt gerapporteerd over de voortgang van het programma grote Erfgoedcomplexen. De voortgangsrapportage van de 1^{ste} helft 2016 geeft het volgende beeld:

- Er zijn 29 erfgoedcomplexen waarin we met het programma Erfgoedcomplexen actief zijn:
 - Bij 5 complexen wordt momenteel de strategie bepaald (welke rol kan en wil het programma Erfgoedcomplexen spelen, mede gezien de cultuurhistorische waarde van het complex, bijvoorbeeld bij Station Roosendaal).
 - Bij 10 complexen wordt de beweging gestimuleerd (ondersteuning/facilitering om, zo mogelijk, te komen tot een haalbare businesscase, bijvoorbeeld Isabellakazerne Vught).
 - 14 complexen worden inmiddels mogelijk gemaakt (de provincie participeert of gaat participeren, bijvoorbeeld de KVL in Oisterwijk).
- De Verhalen van Brabant vertellen wij op verschillende manieren. De fysieke beleefbaarheid van erfgoed blijft essentieel om de verhalen te kunnen blijven vertellen. We hebben echter ook geconstateerd dat de opgave vele malen groter is dan de beschikbare middelen. Om die reden zetten we de strategie 'beweging faciliteren' expliciet in: met alleen beperkte procesmiddelen om een initiatief verder te helpen om te komen tot een haalbare businesscase. En hebben we een afweegmethodiek ontwikkeld om mét de beperkte investeringsmiddelen de herontwikkeling van complexen mogelijk te maken die we van essentieel belang vinden om de Verhalen te blijven vertellen. En alleen als deze middelen nodig zijn om de businesscase rond te krijgen. Dit betekent ook dat we verwachtingen managen richting de initiatieven die we wel met procesinzet kunnen helpen, maar waarbij we op voorhand ook zeggen dat ze niet 'beeldbepalend' zijn voor de verhalen, en dus ook niet mee-investeren. Zelfs met de afweegmethodiek zal de hoeveelheid beschikbare middelen te beperkt zijn voor de noodzakelijke musts, waar ook een opgave is, tot een duurzame herbestemming te brengen. Dat vraagt voor de nabije toekomst nog scherper portfoliomanagement in relatie tot de in te zetten investeringen.
- Ten aanzien van de middelen resteert er van de €37,5 mln. nog €13,1 mln. aan investeringsmiddelen van het Essentbudget Grote Erfgoedcomplexen en van de €60 mln. aan geoormerkte middelen van het Ontwikkelbedrijf resteert nog €18,15 mln.

De herontwikkelde erfgoedcomplexen houden het verhaal van Brabant mee levend en versterken zo de Brabantse identiteit. Zij versterken daarmee het leef- en vestigingsklimaat van Brabant. Zo draagt het programma Erfgoedcomplexen" bij aan de ambitie van het *bestuursakkoord* (sociaal veerkrachtig Brabant) en *de Agenda van Brabant* (versterken leef- en vestigingsklimaat).

2. Vier verhalen zijn richting gevend voor de inzet van het programma Erfgoedcomplexen

Vier verhalen van Brabant (Religieus Brabant, Innovatief Brabant, Bestuurlijk Brabant en Bevochten Brabant) zijn richtinggevend voor het brede erfgoedbeleid en de inzet van het programma Erfgoedcomplexen op de 4 categorieën (resp. kloosters, industrieel erfgoed, landgoederen en kastelen en militair erfgoed).

Aan de hand van de verhalen bepalen wij de cultuurhistorische waarde van gebouwen (must, need, nice¹). De vier verhalen zijn opgebouwd vanuit tijdlijnen. Langs die tijdlijnen vertellen wij wat de ontwikkelingen in Brabant zijn geweest, welk erfgoed daarbij hoort en wat daarbinnen de beeldbepalende gebouwen zijn. We hebben de opgave scherper in beeld gebracht, ook voor de inzet van het programma Erfgoedcomplexen, waarmee we kunnen sturen op de portfolio. Bij lang niet alle beeldbepalende gebouwen is er immers een opgave:

- een fors aantal beeldbepalende gebouwen hebben immers een (nieuwe) functie, er is dus geen herbestemmingsvraag;
- of de provincie met het programma Erfgoedcomplexen daadwerkelijk gaat participeren in de uiteindelijke businesscase hangt vervolgens nog van vele andere factoren af.

We hebben daarmee in beeld welke beeldbepalende gebouwen een (her)ontwikkelingsvraag hebben of daar op termijn mee zullen komen. En ook om welk type vraagstuk het gaat (herbestemming, exploitatie, restauratie), welke type strategie en proces nodig is (bv. een kloosterorde vraagt om een andere benadering dan een eigenaar van een industrieel complex), op welke termijn etc.

Per verhaal komen we tot de volgende richtinggevende inzet:

a. Innovatief Brabant

Het industriële verleden van Brabant stoelt op de agrarische traditie die al eeuwenlang hier aanwezig was. Er worden drie tijdperiodes onderscheiden:

- 1) Opkomst van stoom ofwel de industriële revolutie. Dit is de periode waarin de stoommachine wordt geïntroduceerd (1850 – 1900). De Brabantse industrialisatie komt eerst langzaam op gang: de eerste stoomfabrieken ontstaan pas laat in de 19e eeuw. Deze periode omvat ongeveer 16 rijksmonumentale fabrieken. Er zijn uit die tijd meer rijksmonumenten maar alleen de fabrieken zijn in beeld. Allen zijn kleine objecten ontstaan uit huisnijverheid, vergelijk de ontwikkeling van de leerfabrieken in de Langstraat. De meesten zijn reeds herbestemd /als woonhuis in gebruik. Deze rijksmonumenten zijn allen een 'need' met name omdat het interieur verloren is gegaan.
- 2) Opkomst van stroom ofwel de elektrificatie: de periode 1900-1940. Met de introductie van de elektriciteit groeien vele bedrijven uit tot wereldspelers zoals: Unilever en Philips. Elke streek in Brabant heeft zo zijn eigen thema's die nog terug te vinden zijn de aanwezige industrie. De thema's zijn Textiel in Tilburg, Helmond en Eindhoven, Techniek rond Eindhoven, Leer in de Langstraat, Suiker in West-Brabant en Food in Oost-Brabant en de verbindende factor is de Infrastructuur, die het mogelijk maakte om producten te leveren. Het betreft ongeveer 90 rijksmonumenten die veelal zijn herbestemd; ongeveer 15 daarvan zijn 'must' die het verhaal van de genoemde thema's nog vertellen. Bijvoorbeeld de KVL in Oisterwijk.

¹ Het gaat hierbij om een afwegingsmethodiek en niet om een lijst van objecten, Dat zou ook niet opportuun zijn in verband met de marktverstoringen die daarvan uitgaan (prijsinvloed, beïnvloedt de positie van de provincie op voorhand). (zie voor toelichting op de afwegingsmethodiek het beleidskader erfgoed 2016-2020)

- 3) Wederopbouw (1950-1965). Na WO II verandert de economie, deze periode begint met economisch voorspoed maar brengt eind jaren 60 ook veel faillissementen met zich mee. Fabrieken verdwijnen naar de lageloonlanden en de bedrijvigheid wordt overgenomen door kantoren. Brabant evolueert van maakindustrie naar kenniseconomie. Voor deze na-oorlogse periode is nog een inventarisatie nodig om het verhaal te ontrafelen, om in beeld te brengen wat er al wordt gedaan en om de iconen te kunnen bepalen. Er zijn 3 rijksmonumenten. De Ploeg uit Bergeijk is daarvan zeker een 'must'.

Opgave

De grootste herbestemmingsopgave zijn de grote fabrieken die ontstaan zijn na 1900. Hierin komen de Brabantse thema's naar voren: textiel, leer, food&feed, infrastructuur en techniek. Van de ongeveer 15 industriële complexen die beeldbepalend zijn om deze verhalen te kunnen vertellen ('must'), zijn er 10 al herbestemd (met programma Erfgoedcomplexen: KVL, CHV, Villa Bergoss, Dongecentrale (nog niet gereed), NS Werkplaats en De Ploeg). Er zijn nog fabrieken in gebruik maar er staat ook een aantal grote fabrieken leeg. Er zal op termijn naar verwachting bij ongeveer 5 complexen een herbestemmingsvraag zijn.

Aandachtspunt in herbestemmingstrajecten is het vertellen van het oorspronkelijke verhaal van de locatie. Een nieuwe bestemming hoeft niet in de lijn van de oorspronkelijke functie te zijn, maar het is daarom des te meer belangrijk om het verhaal op een andere wijze op locatie te blijven vertellen, ook omdat het interieur veelal verloren is gegaan.

b. Religieus Brabant

Belangrijk is de periode waaruit het complex dateert:

- 1) Middeleeuwen: Eerste grote bloeiperiode kloosterleven met ca. 60 kloosters in Noord-Brabant. 8 kloosters zijn daarvan over. Zij vertegenwoordigen meer dan 500 jaar 'historische gelaagdheid' met latere kloosterbebouwing en daarom in beginsel allen 'must'. Voorbeeld: klooster Catharinadal in Oosterhout.
- 2) Refugie/Katholieke enclaves: Periode van Staats-Brabant (1629/1648-1795) waarin het kloosterleven in grote delen van Noord-Brabant niet was toegestaan. Een aantal kloosters vluchtte naar de zogenoemde 'katholieke enclaves' in Noordoost-Brabant. Hiervan resteren nog 8 kloosters, allen rijksmonument, die een uniek regionaal ensemble vormen en daarom in beginsel 'must'. Voorbeeld klooster Emmaus in Velp.
- 3) Rijke Roomse Leven: Tweede grote bloeiperiode kloosterleven met ca. 650 kloosters. Hiervan resteren nog ca. 450 kloostergebouwen, waarvan ca. 145 rijksmonument. Dit aantal vraagt om scherpe en goed onderbouwde keuzes en daarvoor zijn 4 additionele criteria benoemd:
 - a) Kloosters die horen tot de top van de religieuze infrastructuur uit deze periode (grootseminaries, moederhuizen van de grootste kloosterordes, belangrijkste religieuze zorginstellingen) bijvoorbeeld grootseminarie Haarendael.
 - b) Kloosters die een relatie hebben met een bekend 'voorvechter' van de katholieke emancipatie uit deze periode (zoals bijvoorbeeld Pater van de Elsen verbonden aan Abdij Berne in Heeswijk)
 - c) Kloosters die direct verbonden zijn aan de vlucht van Franse of Duitse kloosters naar Noord-Brabant rond 1900 (zoals Koningshoeven, Paulusabdij Oosterhout)
 - d) Kloosters die deel zijn van een ensemble van religieuze bebouwing met kloosters uit de Middeleeuwen, de Refugie/Katholieke enclaves of belangwekkende kerken en kloosters uit het Rijke Roomse Leven (zoals Heilige Driehoek Oosterhout,)

Kloosters die voldoen aan meerdere criteria zijn in beginsel 'must'. Kloosters die voldoen aan één van de criteria in beginsel 'need' maar indien zeer belangrijk binnen dat criterium evt. 'must'. Kloosters die voldoen aan géén van de criteria in beginsel 'nice'.

Opgave

- Religieus Brabant: het verhaal van Religieus Brabant kan wat de kloosters betreft, verteld worden aan de hand van ca. 30 beeldbepalende kloosters (musts). Voor deze categorie speelt de komende jaren een groot vraagstuk met betrekking tot herbestemming en/of duurzaam gebruik. Onze inschatting is dat ca. 15 daarvan een opgave zullen zijn/worden. Bij de andere kloosters is geen herbestemming aan de orde of is al herbestemming gerealiseerd. Het programma Erfgoedcomplexen heeft inmiddels 3 musts in portefeuille voor mogelijk maken, te weten Catharinadal, Marienburg en Mariënhage. Voor 3 andere musts werkt het programma Erfgoedcomplexen mee aan 'beweging stimuleren' en ten aanzien van 1 must wordt strategie bepaald.
- Het 'kloosterleven' is een interessant aanknopingspunt om een breder publiek, inclusief jongeren, kennis te laten maken met kloosters. In dat kader is gestart met een verkenning naar mogelijkheden om kloosters in Noordoost Brabant te ondersteunen in activiteiten op het terrein van recreatie en toerisme. Bij 7 actieve kloosters is gepeild of er interesse is om hiervoor deel te nemen in een gezamenlijk initiatief.

c. Bevochten Brabant

Het verhaal van Bevochten Brabant kan tot en met de Koude Oorlog verteld worden aan de hand van de waterlinies: de Zuiderwaterlinie en de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De waterlinies zijn daarmee een belangrijk icoon voor de verhaallijn. Daarop leggen we de focus. Daarnaast is er specifiek inzet op de periode van de Tweede Wereldoorlog (WOII). De rol van de provincie bij WOII is de verbindende schakel invullen tussen partijen die samen het verhaal van WOII vertellen.

Opgave

- Waterlinies: de essentie ('must') bij de waterlinies is het samenhangend stelsel van water(management), strategisch landschap en militaire objecten. De waterlinies vormen daarmee een samenhangend systeem, waardoor we binnen een waterlinie moeilijk onderscheid in must/need/nice kunnen maken. De herbestemmingsopgave is beperkt. De rol van de provincie is juist de verbindende schakel invullen tussen gebieden, militaire objecten, musea e.d. die samen de linie vormen. Daarnaast geven we de programmering mee vorm (bijv. ten behoeve van de UNESCO werelderfgoed-aanvraag voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie). Voor het programma Erfgoedcomplexen is de opgave daarom beperkt: op dit moment wordt in het programma Erfgoedcomplexen beweging gestimuleerd rond 2 musts met betrekking tot de Zuiderwaterlinie (fort Sabina en fort Isabella/Isabellakazerne). Van de 4 Brabantse forten in de Nieuwe Hollandse Waterlinie hebben er in de afgelopen 10 jaar 3 een duurzame herbestemming gekregen.
- Een aparte categorie zijn de kazernes. Daarvoor moet de systematiek nog verder uitgewerkt worden.

d. Bestuurlijk Brabant

Het verhaal van Bestuurlijk Brabant gaat over het ontstaan van de eerste mottes (ter verdediging) tot aan buitenplaatsen en ontginningslandgoederen. Kastelen, buitenplaatsen en landgoederen staan hierin centraal. Binnen deze categorie zijn vanuit cultuurhistorie nog geen beeldbepalende kastelen en landgoederen bepaald. Op dit moment wordt gewerkt aan een regionale indeling voor landgoederen en kastelen rondom steden. Op die manier kunnen landgoederen en kastelen in samenhang worden afgewogen. De cultuurhistorische waardebeoordeling zal binnen deze regio's zijn beslag krijgen.

Opgave

In deze categorie speelt nauwelijks een herbestemmingsvraagstuk, maar er is wel vaak sprake van exploitatieproblematiek. Zeker ook gezien de natuurwaarden en de recreatieve functie van landgoederen ligt er een stevige inhoudelijke relatie met de inzet vanuit natuur. Wij richten ons bij Bestuurlijk Brabant daarom vooral op het versterken van het ondernemerschap ten aanzien van landgoederen en zetten daarnaast in op een meer integrale beleidsbenadering. Doordat Bestuurlijk Brabant een ander type vraagstelling heeft, is de inzet van het programma Erfgoedcomplexen tot nu toe relatief beperkt geweest. Dit betekent niet dat er geen opgave ligt. Dit betekent wel dat de invulling van de opgave en hoe we in oplossingen kunnen voorzien, aandacht vraagt. Daarover zijn we met partijen in gesprek en daarbij wordt bijvoorbeeld ook de koppeling met natuur gelegd. Het programma Erfgoedcomplexen heeft 3 landgoederen in portefeuille (beweging creëren), maar deze staan allen 'on hold': de initiatiefnemers beraden zich op wijzigingen in de plannen. Er is in 2016 een nieuw landgoed binnengekomen waarvoor strategie wordt bepaald. Aandachtspunt voor historische landgoederen is het interieur, dat veelal verloren gaat/is gegaan.

Communicatie erfgoedbeleid met betrekking tot de vier verhalen

Wij dragen de verhalen van Brabant uit. We leggen daarbij nadrukkelijker de verbinding tussen stenen/projecten/erfgoed en de verhalen van Brabant. We zijn in 2016 gestart met het inspiratiedocument. (<http://www.brabant.nl/verhalenvanbrabant>)

Op dit moment werken we de communicatiestrategie voor erfgoed uit die in oktober wordt gelanceerd. Daarnaast willen we in de tweede helft van 2016 conform een toezegging aan Provinciale Staten, ook kunstenaars gaan betrekken bij het ontwikkelen, vertellen en verbeelden van de verhalen van Brabant.

3. Strategie bepalen

Nieuwe aanvragen strategiebepaling

In de eerste helft 2016 zijn 5 nieuwe aanvragen binnengekomen bij het programma Erfgoedcomplexen. Voor al deze objecten is/wordt een positionering binnen het cultuurhistorisch perspectief bepaald (must, need, nice).

Nieuwe aanvragen in 1ste ^e helft 2016 en lopende aanvragen in fase strategiebepaling		Strategie Bepalen	Beweging Stimuleren	Mogelijk maken
Innovatief Brabant	2016: - Zuidrand Goirle:(Van Puijenbroek en Besouw) - Station Roosendaal	X X		
Religieus Brabant	2016: - Karmelietenklooster Boxmeer - Damiaanklooster St Oenderode	X X		
Bevochten Brabant	2016:			
Bestuurlijk Brabant	2016: - Landgoed Bieduinenhof, Woensdrecht	X		

Inzet programma Erfgoedcomplexen voor deze aanvragen:

- Zuidrand Goirle: Met de gemeente wordt overleg gevoerd over welke rol het programma Erfgoedcomplexen kan spelen bij het waarborgen cq instandhouden van een tweetal industriële complexen (Van Puijenbroek en Besouw) bij de gebiedsontwikkeling van de zuidrand van Goirle.
- Station Roosendaal: Met de initiatiefnemer NS vastgoed wordt overleg gevoerd over hun verzoek om financieel te participeren bij een mogelijke herontwikkeling van het stationsgebouw in Roosendaal.
- Karmelietenklooster Boxmeer: Met de kloosterorde en de KNR (Konferentie Nederlandse Religieuzen) wordt overleg gevoerd over de ontwikkelings- cq bouwplannen van het klooster. Daarbij is de vraag aan de orde wat het programma Erfgoedcomplexen hierin kan betekenen.
- Damiaanklooster St Oedenrode: De eigenaar Novadic Kentron heeft gevraagd of het programma Erfgoedcomplexen haar kennis en netwerk kan inzetten voor het afstoten van dit kloostercomplex dat voor hun doeleinden niet meer geschikt is.
- Bieduinenhof Woensdrecht: Met de eigenaar van dit voormalige landgoed (nu een zorgcomplex) wordt overlegd welke rol het programma Erfgoedcomplexen kan spelen bij de functionele doorontwikkeling en herstel cq renovatie van het complex.

Op basis van het nieuwe programmaplan van het programma Erfgoedcomplexen is een opzet uitgewerkt voor het uitvoeren van *quick scans*. De meerwaarde van de quick scans is dat aan het begin van een herontwikkelingstraject bepaald wordt of inzet van het programma Erfgoedcomplexen wenselijk is en welke strategie gevolgd wordt. In de eerste helft van 2016 zijn 6 quick scans gestart en waarvan er twee zijn afgerond en ingezet is op de strategie "beweging stimuleren" (Bovendonk en Abdij van Berne). Op basis van de eerste ervaringen is de opzet van de quick scan bijgesteld.

4. Beweging stimuleren en mogelijk maken

Tegelijkertijd is er een aantal complexen in portefeuille bij het programma Erfgoedcomplexen die in voorgaande jaren van start zijn gegaan. In onderstaande tabel is weergegeven welke complexen nog steeds actief in portefeuille zijn in het programma Erfgoedcomplexen en welke rol we daarbij hebben.

Portefeuille programma Erfgoedcomplexen		Strategie bepalen	Beweging Stimuleren	Mogelijk maken
Innovatief Brabant	2016: Brouwhuis Breda 2014: Bata, Best 2011: Bergoss complex, Oss CHV, Veghel De Ploeg, Bergeijk Dongecentrale, Geertruidenberg Leerfabriek KVL, Oisterwijk NS-werkplaats, Tilburg		X (on hold)	X X X X X X X
Religieus Brabant	2016: Bovendonk, Hoeven Abdij van Berne 2014: Stevenshof, Stevensbeek 2016: Klooster Mariënhage, Eindhoven 2013: Klooster Catharinadal, Oosterhout 2012: Klooster Mariënborg, 's-Hertogenbosch Klooster Sint Agatha Drie-eenheid Velp: Kapucijnenklooster, Klooster Redemptoristinnen en Kunstkerkje 2011: Klooster Moederhuis Franciscanessen, Dongen Klooster St Anna en St Louis, Oudenbosch Klooster Mariadal, Roosendaal		X X X X X X	 X X X X X
Bevochten Brabant	2014: Isabella Kazerne, Vught 2011: MOB-complex Wanroij, Sint Anthonis Fort Sabina, Moerdijk		X	 X X
Bestuurlijk Brabant	2011: Huize Assisië Landgoed Wouwse Plantage, Roosendaal Kasteel& landgoed d'Outremont, Heusden		X (on hold) X (on hold) X (on hold)	

Voor een aantal complexen geldt dat de planontwikkeling tijdelijk "on hold" is gezet. Dit heeft te maken met het feit dat de initiatiefnemer zich aan het beraden is over de voortgang van de plannen waarbij veelal een "scopewijziging" aan de orde is. Of de initiatiefnemer heeft afscheid genomen van een betrokken partij, overlegt met de achterban of heeft contacten met nieuwe partijen. In dit soort situaties wordt in principe afgesproken dat de initiatiefnemer weer contact opneemt met het programma Erfgoedcomplexen als helder is of het vraagstuk is opgelost. Ondertussen houden we de vinger aan de pols.

Beweging stimuleren

Programma Erfgoedcomplexen 2.0 richt zich op 'beweging stimuleren' door ondersteuning te bieden/te faciliteren om te kunnen komen tot een haalbare businesscase. Voor beweging stimuleren rondom complexen is een beperkte bijdrage mogelijk. Beweging stimuleren is vaak een langdurig proces. De provincie heeft bij 7 complexen gewerkt aan het stimuleren van beweging. De inzet van de provincie richt zich daarbij met name op de inbreng van kennis, netwerken en ervaring in de totstandkoming van een goed onderbouwd planontwikkelconcept. Bij 3 projecten zal naar verwachting in het derde kwartaal van 2016 het planontwikkelingsproces worden afgerond (Stevensbeek, Velp en Oudenbosch).

Mogelijk maken

Of de provincie vanuit het programma Erfgoedcomplexen mee investeert ten behoeve van mogelijk maken hangt ervan af in hoeverre het complex relevant is om het verhaal te kunnen vertellen. Bij de 'musts' is dit mogelijk, bij de 'needs' alleen met beperkte financiële middelen als de bijdrage ook andere provinciale opgaven helpt faciliteren, en bij 'nice' wordt niet mee geïnvesteerd. Vervolgens is een investeringsbeslissing ook afhankelijk van de hoogte van de noodzakelijke provinciale inzet, de haalbaarheid van de businesscase, het draagvlak bij partners en de bijdrage aan andere dan erfgoeddoelstellingen.

In de eerste helft van 2016 is een nieuwe investeringsbeslissing genomen door GS om het project Marienhage mee mogelijk te maken. Ten aanzien van een drietal andere complexen is gepland dat in het derde kwartaal van 2016 besloten wordt over een mogelijke participatie in de realisatie van het project. Dit geldt voor het Brouwhuis in Breda, St Louis Oudenbosch en fort Sabina bij Willemstad. Voor de overige lopende participaties in projecten zijn diverse mijlpalen bereikt. Daarbij gaat het dan zowel om samenwerking en uitvoeringsbeslissingen maar ook om subsidiebeschikkingen die een uitvloeisel zijn van eerdere investeringsbeslissingen. Het kan ook gaan om gereedkomen van restauraties waarmee het behoud van het erfgoedcomplex maar ook een nieuw gebruik mogelijk wordt gemaakt.

5. Kennis, jongeren en communicatie binnen het programma Erfgoedcomplexen

Kennis

Bij herontwikkeling van erfgoedcomplexen doen provincie en partners veel nieuwe kennis op. Kennis die wij direct in de praktijk kunnen gebruiken, maar ook kennis die wij willen uitdragen en willen borgen voor de toekomst. Aandachtspunt daarbij is de vervlechting van kennisactiviteiten van het programma Erfgoedcomplexen met die van het brede erfgoedbeleid en andere beleidsvelden zoals leegstand en gebiedsontwikkeling.

In de eerste helft van 2016 hebben wij 3 kennisateliers (industrialisatie van Brabant, waardering, 100 jaar KVL) georganiseerd. Daarnaast zijn twee themastudies opgepakt:

- Energie en Erfgoed: ontwikkeling van instrumenten om partijen te ondersteunen bij de verduurzaming van de energiehuishouding van hun complexen.
- Thematische verkenning kloosters NO-Brabant: verkenning naar mogelijkheden om deze kloosters te ondersteunen in activiteiten op het terrein van recreatie en toerisme.

Jongeren (JOB-house)

De insteek van de jongerenlijn bij het programma Erfgoedcomplexen, "JOB-house", is jongeren ruimte te geven om mee te denken en mee te werken bij de herontwikkeling van complexen. De jongerenlijn is in eerste instantie vooral ingezet op de KVL (o.a. project leerlokaal). Inmiddels geldt dat voor meer locaties van het programma Erfgoedcomplexen: er is een project leerlokaal Mariënborg en een "expeditie erfgoed" op de Tramkade beide in Den Bosch. Daarnaast zijn diverse JOB-house projecten in ontwikkeling bij CHV, Mariënhage e.a.

In de eerste helft van 2016 waren op diverse plekken ongeveer 20 jongeren van verschillende opleidingen aan het werk via stages, afstudeerplekken, onderwijsprojecten, traineeships of startersbeurzen. Daarnaast vonden op de complexen diverse praktijkcolleges en excursies plaats voor grotere groepen jongeren.

In de eerste helft van 2016 is het project Revivak goedgekeurd en met Europese subsidie van start gegaan (looptijd 4 jaar). Revivak is een kennisuitwisselingsproject met Nederlandse en Vlaamse partners voor het restauratievakmanschap, waar Jobhouse als één van de projecten onderdeel van uitmaakt. In de tweede helft van 2016 wordt samen met de betrokken partners een bootcamp (eind oktober) en een vakmanschapsbeurs (later dit jaar) georganiseerd voor Nederlandse en buitenlandse partners en genodigden. Dit zal gekoppeld worden met de activiteiten van de Dutch Design Week en 100 jaar KVL. E.e.a. wordt afgestemd met o.a. arbeidsmarktbeleid en het andere Europese project waar de provincie bij betrokken is: Demi More². In het kader van het project Revivak zal een onderwijsmodule ontwikkeld worden over de methode Leerlokaal, zodat die ook elders geïmplementeerd kan worden.

Het project Leerlokaal wordt uitgedragen als innovatieve aanpak (living lab) van herontwikkeling van erfgoedcomplexen bij diverse evenementen, op facebook, en met een animatie over de werkwijze van een JOBhouse project (zie you tube: <https://www.youtube.com/watch?v=6SRDvqp-RB0>)

² Het project DEMI MORE is gericht op het toepassen en uittesten van hooginnovatieve energiebesparende maatregelen bij een zestal demonstratie-sites in de provincies Noord-Brabant en Antwerpen. Met deze kennis kan nadien gericht uitvoering worden gegeven aan het energiezuinig maken van en verduurzaming van monumenten in de provincie Noord-Brabant.

Communicatie projecten programma Erfgoedcomplexen

Communicatie van het programma Erfgoedcomplexen gaat over het 'zien' en 'beleven' van de projectresultaten. In de eerste helft van 2016 is gestart met de verhuizing van de expositie "de erfgoedfabriek presenteert" naar de CHV Noordkade in Veghel. Opening: juli 2016.

De provinciale investeringen in grote erfgoedcomplexen zijn niet alleen financieel, maar ook investeringen in het behoud van de identiteit van Brabant. Het verhaal van vertrekkende bewoners zijn vastgelegd in filmpjes voor diverse projecten zoals Bergoss of Klooster Mariadal (zie www.brabant.nl/erfgoedfabriek).

In september 2016 komt het nieuwe projectenboek uit. Anders dan in vorige uitgaven zijn nu de verhaallijnen toegevoegd.

6. Financien

Voor de uitvoering van de ontwikkelingsstrategie grote Erfgoedcomplexen resteert op 22 juni 2016 nog 17,7 mln. euro uit de eerste tranche investeringsgelden van Essent.

De volgende mutaties hebben plaatsgevonden:

- De investeringen in de vorm van een lening tbv Marienburg vanuit het Ontwikkelbedrijf zijn uiteindelijk niet ten laste gebracht van het OB-krediet erfgoedcomplexen maar ten laste gebracht van het OB-krediet voor campusontwikkeling.
- Besluitvorming Marienhage waar 2,4 mln.(inclusief garantstelling) tlv erfgoedmiddelen en 5 mln. tlv het OB budget is gegaan.
- Binnen de resterende inzet vanuit de investeringsmiddelen (€17,7 mln.) is, conform de besluitvorming van het beleidskader, voor de periode 2016-2020 € 4 mln. aan procesmiddelen gereserveerd voor de financiering van de rol 'beweging stimuleren' en € 0,6 mln. aan activiteiten gericht op kwaliteitsborging: kennisontwikkeling en borging, jongereninzet en communicatie.

In navolgende tabel staat een financieel overzicht van het programma Grote Erfgoedcomplexen: wat is uitgegeven tot nu toe en wat resteert.

Programma Erfgoedcomplexen 2010-2020	Middelen Essent Investeringsagenda 1 ^e tranche Grote Erfgoedcomplexen € 57,5 ³ - € 20 ⁴ = € 37,5 mlj	Investeringen Ontwikkelbedrijf (revoluerend) € 60 mlj
Ingezet voor projecten waarover besloten is	€ 19,8	€ 41,85
Inzet voor procesgelden en kwaliteitsborging	€ 4,6 ⁵	-
Restant 22-6-2016	€ 13,1	€ 18,15

³ Essentmiddelen Investeringsagenda 1ste tranche Grote Erfgoedcomplexen bedroeg uiteindelijk € 59 mln. Hiervan is € 1,5 mln. in de vorige bestuursperiode ingezet voor kwaliteitsborging (communicatie, kennis, onderwijs, jongeren en netwerk). Resteert € 57,5 mln.

⁴ Op basis van het bestuursakkoord en PS besluit ihkv Erfgoedkader van november 2015 is op dit budget € 20 mln. in mindering gebracht.

⁵ Deze reservering is het resultaat van besluitvorming rondom het beleidskader erfgoed 2016-2020